

ЖИВИЙ ВЕРТЕП ЯК ОСНОВНА ФОРМА БОЙКІВСЬКОГО РІЗДВЯНОГО РЯДЖЕННЯ (кінець ХХ – початок ХХІ століття)

В статті розглянута історія розвитку вертепу як народної обрядової гри. Основна увага приділена найкраще збереженій в наш час на Бойківщині формі різдвяного рядження – живому вертепу, ролі в якому виконують люди, а не маріонетки.

Ключові слова: ляльковий вертеп, живий вертеп, маска, рядження, антиповедінка, персонажі, реквізит.

Серед різдвяно-новорічних обрядодій драматичного характеру, що включають в себе елементи рядження, на Бойківщині в наш час найпопулярнішим є так званий живий вертеп, ролі у якому виконують люди. Попередником цього виду обрядового рядження є ляльковий вертеп. Дослідженню історії виникнення та функціонування давнього лялькового та сучасного вертепів присвятили свої праці Г.Галаган¹, Н.Петров², І.Франко³, В.Резанов⁴, Є.Марковський⁵, В.Гусев⁶, С.Смелянська⁷, Й.Федас⁸, І.Волицька⁹, І.Хланта¹⁰, Т.Зінов'єва¹¹ та інші. Сучасні форми різдвяного рядження на Бойківщині досліджені автором даної статті на матеріалі власних польових експедицій, проведених у селах Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей у 2004 – 2006 роках.

Різні дослідники датують час появи лялькового вертепу на Україні в основному періодом між кінцем ХVІ та початком ХVІІІ століття. Вони вважають, що він прийшов на наші землі через Польщу або Німеччину.

За концепцією І.Франка, ляльковий театр у Європі виник під впливами зі Сходу – турків та арабів. Від початку він мав світський, часто антицерковний характер. Середньовічна церква не визнавала народні лялькові вистави, прирівнюючи їх виконавців до розбійників та господарів поганих домів і забороняючи їм вступ до церковних братств. Спершу, у ХІІ столітті, лялькова драма виникла під арабським впливом на півдні Італії, в Сицилії. У ХVІ сторіччі проникла звідти до Іспанії та до Франції, у ХVІІ столітті – до Англії та Німеччини, далі – до Польщі. Таким чином, український ляльковий вертеп виник під впливом польської шопки і є комбінацією двох абсолютно різнорідних, не пов'язаних аж до ХVІІ віку елементів: народної світської лялькової драми з її сміховою культурою та церковної різдвяної містерії, в якій мова йде про народження Ісуса, прихід трьох царів та Ірода¹².

Точно не відомо, в який час в Україні ляльковий вертеп перестав функціонувати. Колядування з вертепною скринькою ("бетлегемом") зафіксоване на Закарпатті на початку 30-х років ХХ століття¹³. В наш час у західних регіонах, в тому числі на Бойківщині, у дні зимових свят тривають виступи живого вертепу. Відомі наступні найменування цього виду рядження: "Коляда гуланів", "Коляда", "Гулани", "Мошки", "Іроди", "Героди", "Королі", "Ангели", "Пастирі"¹⁴. Узагальненою назвою групи ряджених дітей та підлітків, що інсценізують народження Ісуса Христа, є на Бойківщині "вертеп" (часто з наголосом на перший склад). Інші назви на позначення цієї обрядової вистави – "бетлегем" (Закарпаття), "бітлейка" та "Вироди" (с. Верхнє Висоцьке, Турківщина), "мала коляда" – на відміну від "великої коляди" (групи колядників) (Закарпаття, Міжгірський та Воловецький райони), "пастирі" та "пастирка" (деякі села Дрогобиччини та Самбірщини).

В деяких селах святкові обходи вертепу починаються уже після Святої вечері, але переважно

вони тривають 7 – 9 січня у денний (після вранішньої різдвяної служби) і вечірній, або вечірній та нічний час. Якщо ряджені не встигли обійти усе село за Різдвяні свята, вони завершують покази вертепу на Старий Новий рік. Гурт вертепників буває один на все село (якщо село невелике), або один на куток. Так само, як і колядники, учасники вертепу переважно охоплюють лише свої село/куток. Виняток становлять туристичні бази – показати свої вистави туристам може прийти одночасно кілька вертепів з різних сіл.

Персональний склад сучасного живого вертепу значно менший, ніж лялькового – останній міг нараховувати більше тридцяти ляльок¹⁵. Обов'язковими учасниками вертепу тепер є: "пастушки" (двоє чи троє), "царі" (троє), "ангел" (або два "ангели"), "цар Ірод" та його "воїн", "жид" ("Мошко") і "жидівка" ("Сура"), "циган" з "циганкою" або "циганчам", "смерть", "чорт", іноді – "козак" ("запорожець"), "стрілець", "дід" і "баба" та ін. Дуже рідко у вертепі зображають "Діву Марію" та "Йосипа" (ми зустріли ці ролі лише у вертепі с. Нагуєвичів Дрогобицького району Львівської області). Ісус Христос ніколи не виступає як маскований персонаж.

Сюжет вертепу розгортається навколо біблійної оповіді про народження Ісуса Христа в Віфлеємі в бідній стаєнці. Найчастіше першими до хати заходять "пастушки" та "ангел" і повідомляють присутніх про радісну подію – народився Месія. Зі співом заходять три "царі зі Сходу" і сповіщають, що вони ходили Йому поклонитися, а до Ірода не повернули. "Цар Ірод" наказує своєму "воїну" вбити усіх немовлят, "воїн" повертається з повідомленням про виконання наказу. Заходить "смерть" і стинає "Іроду" голову, "чорт" забирає його у пекло. Рідше скарання "Ірода" замість "смерті" може здійснювати його "воїн" (с. Старий Кропивник на Дрогобищині): спершу він служить "Іродові", а потім, постинавши дітей, проголошує того надто жорстоким і вбиває його мечем.

До вертепу мають входити тільки хлопці, до того ж старші, після школи і навіть після армії. Але у селах, де хлопців не вистачає, у виставі беруть участь і дівчата, що вже є відходом від традиції (так само, як і жінки-колядниці). Також спостерігається тенденція зниження вікової планки учасників: тепер у вертеп ходять в основному школярі. Іноді в селі паралельно діє два, а то й три вертепи – молодший і старший.

Готують вертеп самі його виконавці (особливо якщо це дорослі хлопці), а вертеп дітей шкільного віку організовує переважно місцевий вчитель мови або історії, який і ходить з ними по хатах, підказує забуті слова. Вчителі є також організаторами вертепів, які виступають після Водохреща на сцені школи або сільського клубу. Ролі між учасниками у більшості випадків розподіляються безконфліктно: менші хлопці – "пастушки", такі, що вмюють жартувати, не сором'язливі – "жид", "чорт", "циган" тощо. "Ангелом" обирають гарненького, "світлоликого" хлопчика (коли хлопців мало – дівчинку). Ролевий склад по кілька років може не змінюватися. Після того, як хлопець виростає з ролі "пастушка" або "ангела", він береться за старшу роль, наприклад, "царя".

Репетиції проводяться у хаті одного з учасників безпосередньо напередодні Різдва. Зазвичай достатньо кількох репетицій, оскільки багато хто пам'ятає свої слова ще з минулого року.

Сценарій вертепу в переважній більшості сіл є незмінним від року до року (опитані нами інформатори, багато років дивлячись одну й ту саму виставу, часто могли дослівно процитувати сценарій по пам'яті). Раніше він передавався усно, тепер у більшості сіл є рукописний зошит зі сценарієм вертепу, що зберігається у хаті в одного з учасників. Попри те, що в наш час вийшло багато як наукової, так і популярної літератури та періодики, де вміщені сценарії вертепів¹⁶, в бойківських селах до неї в основному не звертаються, задовольняючись власним сценарієм. Зміни до вертепної драми іноді вносять самі учасники або організатори, які можуть дещо змінити слова персонажів.

Костюми для вертепу готуються найчастіше самими його учасниками власноруч, або якоюсь місцевою жінкою, що вмє добре шити. Зберігаються в якійсь одній хаті на "стриху" (горищі) від року до року. Там і відбувається перевдягання перед виступами. В останні роки з'являється все більше купованих масок, переважно страшних ("чорта", "смерті").

Основний реквізит вертепу становить "шопка" – дерев'яна скринька, яку носять "пастухи". В різних селах Бойківщини побутують такі назви на її позначення: "бетлегем", "вертеп", "стаєнка", "вифлеєм", "церковка". Найчастіше вона має вигляд убогої хатини або стайні, де, за біблійною легендою, народився Ісус Христос. Деколи всередині стаєнки запалюється свічка

або лампочка на позначення вифлєємської зірки, вкладається іграшка-пупсик, що символізує Ісуса Христа. Стаєнка може бути спрощеною – не хаткою, а просто малюнком, захищеним від негоди склом або поліетиленом, де зображена сцена народження Спасителя (с. Нагуєвичі, Дрогобиччина). На Закарпатті "бетлегем" або "церковка" має форму церкви. Як і сам вертеп (обрядове дійство), так і шопка (саморобний ящик) походить із середовища католицької церкви і, на думку О.М.Фрейденберг, символізує і саму церкву в архітектурному плані¹⁷. Досить часто до реквізиту вертепу входить також і зірка, яку носить "ангел".

Під вікном учасники вертепу виконують колядку, після якої запитують дозволу у господарів: "Чи берете вертеп до хати?". В с. Нагуєвичах дозволу запитують перед тим, як колядувати, і колядують уже в хаті. В останні роки у зв'язку з поліпшенням добробуту людей (особливо в сім'ях заробітчан) вертеп до хати можуть і не прийняти, боячись забруднити килими – адже в хаті хлопці не роззуваються, лишають по собі калюжі і бруд.

В хаті всі учасники вертепу зупиняться в сінях і по черзі, згідно зі сценарієм, заходять до кімнати, куди їх запрошують господарі – переважно це і є те приміщення (світлиця), в якому накритий святковий стіл. Після вистави хтось один віншує ("ангел" – серйозно, "жид" – жартівливо). Господарі обдаровують вертеп грішми, іноді запрошують до столу. Негативним явищем є пригощення учасників вертепу горілкою, особливо дітей-підлітків, горілкою, які швидко втрачають контроль над собою. За нашими спостереженнями в с. Ялинкуватому Сколівського району Львівської області 7 січня 2007 року, господар не пустив вертеп до хати, оскільки деякі його учасники були дуже п'яні і агресивно налаштовані, лізли в бійку з господарем та його сином. Такі ситуації не сприяють підтриманню традиції і моральному вихованню сучасної молоді.

Ходити у вертеп фізично дуже складно. Взимку рано сутеніє, наметені кучугури снігу; переодягання не передбачене, тому вдягнуті переважно тепло і у приміщенні паряться; десятки виступів підряд забирають багато сил. Якщо хтось "виходить із ладу" дорогою, вертеп виступає далі без нього, або терміново перевдягають когось іншого.

Зароблені гроші учасники вертепу віддають на церкву. Собі вони залишають незначну частину для того, щоб поновити на наступний рік костюми, а також трохи відкладають на вечірку після завершення обходів. Натомість гроші, зароблені від туристів на гірськолижних базах, розділяються між учасниками, оскільки приїжджі люди не є парафіянами місцевих церков і гроші на церкву давати не повинні. Тому на туристичних базах може збиратися по кілька вертепів із сусідніх сіл одночасно, які змагаються у своїй акторській майстерності. Бажання заробити побільше і алкогольне сп'яніння, буває, що призводять до бійок між учасниками різних груп вертепів.

Чітке розмежування українського вертепу на народну (світську) та релігійну (святую) частини відзначене багатьма дослідниками¹⁸. Цей поділ особливо яскравим був у ляльковому вертепі, де на верхньому поверсі розігрувався євангельський сюжет, а на нижньому чергувалися побутові сценки з піснями і танцями¹⁹. Побутові і сатиричні сценки поступово розросталися і у XIX на початку XX сторіччя значно переважали за об'ємом канонічний сюжет²⁰. На початку XXI століття на Бойківщині під впливом церкви спостерігається зворотній процес: вилучення народних сцен на користь релігійних.

Відповідно і персонажі вертепу в народній уяві чітко поділяються на дві групи – "чисті" ("святі", "красиві") і "нечисті" ("некрасиві"). Різниця між цими персонажами підкреслюється не лише їхнім одягом (обличчя "нечисті" закриті масками, а у "чистих" – відкриті), але й поведінкою: "чисті" поводяться серйозно, стримано, а "нечисті" жартують, бешкетують; перші мають право зайти перебраними на церковну службу і навіть поставити там виставу, другі ж чекають під дверима церкви; в деяких селах господарі навіть пригощають нечистих персонажів не з усіма разом за столом, а на підлозі. Реквізит "нечисті" є максимально бутафорським і смішним – вишукана жіноча сумочка "циганки" чи "жидівки", покручена палиця і яскравий "Талмуд" (ілюстрований журнал) "жида" тощо. В.О.Курочкін припускає, що поділ ряджених на дві групи пов'язаний з дуалістичною концепцією міфологічного світогляду²¹: чисті символізують порядок, а нечисті – хаос. На нашу думку, у вертепі цей поділ зумовлений тим, що дві групи персонажів мають переважно різне історичне походження: церковне і народне.

До так званих "чистих" персонажів належать "пастирі", "царі", "Ірод", "воїн", "козак", "стрілець",

до "нечистих" – "жид" і "Сура", "цигани", "дід" і "баба", "смерть" і "чорт". З етнографічної точки зору "нечисті" персонажі є значно цікавішими, оскільки мають народне, а не церковне походження, більше імпровізують і взагалі саме в них закладена ідея святкового народного рядження.

Народна і релігійна лінія чітко простежуються під час гри вертепу. "Святі" займають лише певний визначений простір у хаті, не здійснюючи зайвих рухів. "Пастушки" заходять, вишиковуються в лінію і стоять так до кінця вистави. "Царі" займають свої місця навпроти "пастушків", обличчям до них, створюючи таким чином обмежений простір для гри, своєрідну сцену. Той факт, що вони виходять і повертаються, особливого значення не має, оскільки вони стають на ту ж саму лінію. "Ангел" (або "стрілець" чи "козак") зазвичай замикає ці дві лінії з одного боку, "цар Ірод" – з іншого. Персонажі релігійної частини вертепу звернуті обличчями один до одного, а отже, спинами до глядачів, які розміщені по периметру кімнати. Так створюється не просто закритий простір дії, а ще й сфокусований сам на собі. Таким чином, гра "святих" замкнена на них самих, вони не взаємодіють з глядачами і не імпровізують, що є основою народної обрядової гри.

Сценічна гра "чистих" персонажів, передовсім це стосується "пастирів" і "царів", не відзначається високою акторською майстерністю. Їхні обличчя під час виконання своїх ролей часто байдужі, очі подекуди опущені дотолу, слова вони промовляють швидко, іноді навіть нерозбірливо, ковтають закінчення. Подекуди через сп'яніння трапляються ексцеси, напр., "царі" замість сказати: "Ми царі з Востока, з перської столиці" вимовляють: "Ми царі з Востока, з першої гузиці" (гузиця – діалект. бойк. сідниці). Персонажі, які знаходяться на сцені, проте в даний момент не виступають, можуть відверто нудитися, позіхати, переступати з ноги на ногу, перемовлятися між собою.

Іноді "ангел" стає поруч з "пастушками", таким чином створюється не замкнутий простір, а своєрідний "тунель", через який проходять "нечисті" персонажі, наближаються до глядачів і взаємодіють з ними. Часто "нечисть" навіть не звертає увагу на гру основних біблійних персонажів і виступає паралельно з ними. Передовсім це стосується "жида" і "циган", які подекуди пропонують купити/обміняти/поворожити одночасно зі словами "пастирів" або "царів".

"Нечисті" персонажі зосереджують всю увагу на собі шляхом встановлення зорового, слухового та тактильного контактів із глядачами. Так, їхні костюми більш яскраві, а маски на обличчях створюють інтригу – хто під ними? Тут потрібно взяти до уваги, що усі жителі села зазвичай знають один одного, тому задача ідентифікації замаскованих персонажів (за голосом, жестами) є цілком вирішуваною і тому цікавою. Говорять "нечисті" голосніше і виразніше за "святих", жартують та імпровізують. Тактильний контакт досягається шляхом привітання за руку, обіймання, притискання (часто занадто міцного), лоскотання тощо. Іноді значення має також і запах: виконавці ролей "жидів" намащуються для "правдоподібності" цибулею або часником²². Варіативність виконуваних сюжетів втягує глядачів у гру, вони теж певною мірою стають виконавцями – "покупцями", "суддями", "сперечальниками"²³. Співтворчість глядача виявляється також у різних формах схвалення та несхвалення (сміх, сльози, зосереджена тиша тощо). Глядач активний і в тому розумінні, що в своїй уяві він знаходиться у заданих сюжетом обставинах, беручи тим самим участь в ігровому процесі²⁴.

"Нечисті" персонажі вертепу традиційно діяли за законами так званої "антиповедінки", згідно з якою мораль буднів і мораль у свята – антиподи. Антиповедінка ряджених персонажів, які сприймалися як представники потойбіччя, в традиційному суспільстві мала на меті через показ негативних сторін людської натури довести необхідність дотримання загальноприйнятих норм моралі у будні, а також давала вихід негативним емоціям людей і сприяла залагодженню різноманітних конфліктів у їхніх стосунках між собою і з міфічними силами тощо²⁵.

Окрім вертепу, на Бойківщині наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в поодиноких селах нам вдалося зафіксувати й інші форми різдвяно-новорічного рядження: "дід" і "баба" (с. Вишків Долинського району Івано-Франківської області), "цигани" (с. Баранівці Самбірського району Львівської області), "Старий рік" і "Новий рік" (с. Рибник Дрогобицького району Львівської області), "Василь" і "Маланка" (с. Бубнище Болехівської міської ради Івано-Франківської області). Вони переважно мають давніше за вертеп походження, збереглися у дуже редукованому вигляді.

В наш час спостерігається подальший процес виродження обряду в гру, поступове звільнення його від магічних функцій та міфологічного змісту, збільшення в ньому розважальності, видовищності²⁶. Як влучно зазначав ще на початку ХХ століття П.Г.Богатирьов, естетична функція при переході мотивованої магічної дії у невмотивований обряд стає доміантною²⁷. Ритуальні функції антиповедінки забуваються, а еротичні вислови, грубі жарти, лайки, крадіжки є неприпустимими з позиції сучасної світської та передовсім християнської моралі. Тут, до речі, виявляється суперечність у понятті самого свята: якщо для народної свідомості свято, сакральний час – це відміна норм, характерних для профанного часу, дозвіл на антиповедінку, то церква проповідує зустрічати християнські свята (і тим паче – Різдво Ісуса Христа) у чистоті, смиренні і побожності. Тому тепер відбувається поступовий занепад антиповедінкових моментів у виступах вертепу, особливо на великій сцені – під час конкурсів вертепів, у клубах.

Таким чином, бачимо, що сучасний бойківський вертеп зберігає чіткий поділ на народну та релігійну частини, оскільки вертепна драма походить із двох джерел – від народних лялькових вистав та від церковних містерій. З етнографічної точки зору значно цікавішою є народна частина вертепу, оскільки саме її представники демонструють антиповедінку – дозволену мораллю зміну вчинків людей у сакральний час.

Попри значний розвиток мас-медіа (параболічні антени є майже в усіх, навіть бідних, оселях Бойківщини), вертепи ще функціонують майже в усіх бойківських селах. Відносна живучість вертепу у порівнянні з іншими формами рядження на Бойківщині (зокрема, переодяганням у "циган", "діда і бабу") пояснюється, на нашу думку, тим, що вертеп підтримується церквою, а більш архаїчні, дохристиянські форми рядження – ні. Окрім того, зацікавлення у розвитку вертепів виявляє і районна влада, які ініціює постановки вертепів на сценах сільських шкіл і клубів, районні і обласні конкурси вертепів. Це вторинні форми, що виникли у зв'язку з розвитком туризму в Карпатському регіоні.

¹ Галаган Гр.П. Малорусский вертеп. Предварительные замечания Житецкого П.И. // Киевская старина (далі – КС). – 1882. – Т.4. – №10. – С.1 – 38.

² Петров Н.И. Старинный южнорусский театр и в частности вертеп // КС. – 1882. – Т.4. – №12. – С.438 – 480.

³ Франко І.Я. До історії українського вертепа, історично-літературні студії й матеріали ХVІІІ в. // Збір. тв. у п'ятидесяти томах. – Т.36. – К., 1982. – С.170 – 375; Франко І.Я. Нові матеріали до історії українського вертепа // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1908. – Т.82.– С.30 – 52.

⁴ Резанов В. Драма українська. Старовинний театр український. – Вип.4. Шкільні дійства різдвяного циклу. // Збірник Історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1927. – №7г. – 205 с.

⁵ Марковський Є. Український вертеп. Розвідки й тексти. Вип.І // Збірник Історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1929. – №86. – 202 с.

⁶ Гусев В.Е. Взаимосвязи русской вертепной драмы с белорусской и украинской // Славянский фольклор. Сб. ст. / Отв. ред. Путилов Б.Н., Соколова В.К. – М., 1972. – С.303 – 311.

⁷ Смелянская С.А. Украинский вертеп (К проблеме изучения истоков народного театра на Украине). Автореф. дис... канд. искусствоведения. 170001 – театральное искусство. – М., Всесоюзный научно-исследовательский институт искусствознания, 1980. – 24 с.

⁸ Федас Й.Ю. Український народний вертеп (У дослідженнях ХІХ – ХХ ст.). – К., 1987. – 183 с.

⁹ Волицька І.В. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця ХІХ – поч. ХХ ст. – К., 1992. – 139 с.

¹⁰ Закарпатський вертеп / Упор., підготовка текстів, примітки та словник І.Хланти. – Ужгород, 1995. – 235 с.

¹¹ Зінов'єва Т. До питання про архетипні риси персонажів українського вертепу // Народознавчі зошити. – 2002. – №3 – 4. – С.238 – 244.

¹² Франко І. До історії українського вертепа... – С.176 – 183.

¹³ Волицька І.В. Театральні елементи... – С.27.

¹⁴ Федас Й. Фольклорний театр і обряд // Етнічна історія народів Європи. – Вип.8. – 2001. – С.15.

¹⁵ Гусев В.Е. Вертеп. // Восточнославянский фольклор: словарь научной и народной терминологии /

- Отв. ред. Кабашников К.П. – Минск, 1993. – С.31 – 32; Федас И.Е. Вертеп украинский // Там само. – С.34.
- ¹⁶ Вєсь свїт нинї звеселився. Вертеп // Рїдна земля. – 7 сїчня 1994. – Число 2 (181); Вїстку радїсну несемо. Вертепи та вїншївки / Упор. З.Боровець. – Львїв, 2000. – 152 с.; Во Вїфлєсмі нинї новина (Сценарїй вертепу для дорослих) // Новини Пїдгїр'я. – Рожнятїв, 1990. – 8 грудня; Гуйтин В. Вертеп. – Ивано-Франкївськ, 1994. – 21 с.; Закарпатський вертеп. / Упор., пїдготовка текстїв, примїтки та словник І.Хланти. – Ужгород, 1995. – 235 с.; Колядки. Щєдрївки. Вертепи. Рїздвяна збїрка. / Упорядник П. Дудар. – К., 2004. – 128 с.; Мирка В. Рїздвянї вертепи. – Львїв, 2003. – 64 с.; Над вертепом звїзда ясна. (Сценарїй вертепу) // Новини Пїдгїр'я. – Рожнятїв, 1990. – 29 листопада. – С.8; Рїздвяний вертеп на Волині / Зап. текстїв, упор. і вступ. стаття О.Ошуркевича. – Луцьк, 1996. – 48 с. та їнші.
- ¹⁷ Фрейдєнберг О.М. Семантика архїтектури вертепного театра // Декоративное искусство. – 1978. – №2. – С.41.
- ¹⁸ Завїтїй Б. Українська народна драма про царя Ірода (спроба систематизації) // Народознавчї зошити. – 1998. – № 6. – С.646; Смєлянская С.А. Украинский вертеп... – С.7 та їн.
- ¹⁹ Федас И.Е. Вертеп украинский // Восточнославянский фольклор... – С.33 – 34.
- ²⁰ Гусєв В.Е. Взаимосвязи русской вертепной драмы... – С.303.
- ²¹ Там само. – С.118.
- ²² Белова О.В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции. – М., 2005. – С.206.
- ²³ Ивановна Н.О. Специфіка виконавсько-глядацьких взаємин в їграх і виставах ряджєних // Народна творчїсть та етнографїя. – 1986. – № 6. – С.51.
- ²⁴ Сучков И.И. Исполнитель и зритель в белорусской фольклорно-игровой традиции // Зрелищно-игровые формы народной культуры. Сб. науч. ст. / Под ред. Ивлевой Л.М. – Л., 1990. – С.134.
- ²⁵ Курочкїн О.В. Українські новорїчнї обряди: "Коза" і "Маланка" (з їсторїї народних масок). – Опїшне, 1995. – С.171.
- ²⁶ Ивлева Л.М. Ряженье в русской традиционной культуре. – СПб., 1994. – С.36.
- ²⁷ Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С.6.

В статье рассматривается история развития вертепа как народной обрядной игры. Основное внимание уделено живому вертепу, роли в котором исполняют люди, а не марионетки. Именно эта форма рождественского обрядового ряжения лучше всего сохранилась в наши дни на Бойковщине.

Ключевые слова: кукольный вертеп, живой вертеп, маска, ряжение, антиповедение, персонажи, реквизит.

The article deals with the history of the folk ritual game "vertep" development. Nowadays "live vertep" is the best kept form of Christmas traditional masking in Boikivshchyna region. Roles in this performance are played by people, not puppets.

Key words: puppet vertep, live vertep, mask, masking, antibehaviour, cast, properties.